

Toplum ve Sosyal Hizmet

ISSN: 2147-3374 / E-ISSN: 2602-280X

Derleme Makale / Review Article

Çocuk Dostu Kentler, Çocuk Hakları ve Pandemi*

Child Friendly Cities, Rights of the Child and Pandemic

Mehtap KAYĞUSUZ AKBAY¹

¹ Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası
İlişkiler Bölümü,
mehtap.kaygusuz@istanbul.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-2072-671X

Başvuru: 07.04.2021
Kabul: 17.11.2021

Atıf:
Kaygusuz-Akbay, M. (2022). Çocuk
dostu kentler, çocuk hakları ve
pandemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*,
33(1), 245-266. DOI:
10.33417/tsh.911261

ÖZET

Çocuk Dostu Kentler Girişimi (ÇDKG), 1996 yılında Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu ve Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı (UN-Habitat) tarafından başlatılmıştır. Türkiye'den çeşitli belediyeler projeye dahil olmuştur. Yazının amacı çocuk dostu kentler ile çocuk hakları arasındaki ilişkiye dair genel bir çerçeve çizmek ve bu bağlamda pandemiden olumsuz olarak etkilenen çocuk haklarının bir bölümüne -spesifik olarak sömürü, şiddet ve istismardan korunma hakkı; eğitim hakkı ve sağlık hakkı- ve ilgili alanlardaki eşitsizliğe dikkat çekmektir.

Anahtar kelimeler: Çocuk dostu kent, çocuk hakları, pandemi, eşitsizlik

ABSTRACT

Child Friendly Cities Initiative was launched in 1996 by the United Nations International Children's Fund and the United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat). Various municipalities from Turkey have participated in the project. The article aims to present a general framework on the relationship between child friendly cities and the rights of the child, and in this context to draw attention to some of the rights of the child that have been negatively impacted by the pandemic - specifically the right to protection from exploitation, violence, and abuse; the right to education and the right to health- and to the inequality in the relevant fields.

Keywords: Child friendly city, rights of the child, pandemic, inequality

* Bu makale, Çocukluk Bizde Kalsın Derneği tarafından düzenlenen "Çocuk Haklarıyla Var" temalı 11. Çocukluk Bizde Kalsın Çalıştayı kapsamında, 21 Şubat 2021'de yapılan "Çocuk Dostu Şehirler ve Çocuk Hakları" başlıklı sözlü sunumun gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

GİRİŞ

"Çocuk Dostu Kentler" (*Child Friendly Cities*) (ÇDK), 1996 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Fonu (*UNICEF*) ve BM İnsan Yerleşimleri Programı (*UN-Habitat*) tarafından başlatılan bir girişimdir (UNICEF, 2018: 8; UNICEF, *What is ...*). Konuya ilişkin fikrin gelişmesi ve şekillenmesinde 1992'de düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Konferansı), 1996 tarihli Habitat II ve 2002'de gerçekleştirilen BM Genel Kurulu'nun Çocuklar Üzerine Özel Oturumu önemli rol oynamıştır (Magee vd., 2019: 342).

Çocuk Dostu Kent Girişimi'nin (ÇDKG) ortaya çıkışına neden olan etkenler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (UNICEF, 2004: 1; ayrıca bkz. Severcan, 2015: 144)¹:

- "[K]üresel toplumların hızlı dönüşümü ve kentleşmesi"
- "[A]demi-merkeziyetçilik bağlamında belediyenin ve toplumun kendi nüfusları konusunda artan sorumlulukları"
- "[...] kentlerin ve kasabaların ulusal politik ve ekonomik sistemler içinde artan önemi".

Dolayısıyla ÇDKG'nin başlatılması, hızlı ve büyüyen kentleşme ve kentleşmenin çocuklar üzerindeki etkisi ile yakından ilişkilidir. Hâlihazırda kentlerde yaşayan dört milyar insanın önemli bir bölümünü çocuklar oluşturmakta ve 2050'de toplam çocuk nüfusunun %70'inin kentlerde yaşayacağı tahmin edilmektedir (UNICEF, *Growing...*). Bir başka ifadeyle kentleşmeye ve kentleşmenin olumsuz etkilerine maruz kalan çocuk sayısı giderek artmakta ve bu durum çocuk-kent/ kentleşme ilişkisinin önemine ve konunun kapsamlı bir şekilde ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

ÇDK, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme² (kısaca BMÇHDS, Çocuk Hakları Sözleşmesi, Sözleşme) tarafından korunan "*hakları gerçekleştirmek suretiyle, kendi yetki alanları dahilinde bulunan çocukların yaşamlarını iyileştirmeyi taahhüt eden kent, kasaba, topluluk ya da herhangi bir yerel yönetim sistemi*" olarak tanımlanmaktadır (UNICEF, *What is...*; UNICEF, 2018: 10). Bir başka ifade ile ÇDK doğrudan çocuk haklarıyla ilişkili olup, ÇDKG betimlenirken esas alınan husus da BMÇHDS temelinde çocuk haklarının gerçekleştirilmesi için yerel yönetimlerin desteklenmesidir (UNICEF, 2004: 1, 2, 4; Magee vd., 2019: 344; UNICEF, *What is...*). Bu bağlamda yerel yönetimlerin oynayabileceği rolün önemine dikkat çekilmektedir (Thibert, 2021).

Özetle, ÇDKG'nin çağrıştırdığı iki temel hususun kentleşme ve çocuk hakları olduğu söylenebilir: Kentleşme ÇDKG'nin ortaya çıkışındaki temel unsur iken, çocuk haklarının gerçekleştirilmesi vurgusu hedef olarak kendini göstermektedir.

¹ Türkçe olmayan kaynaklardan yapılan alıntılar aksi belirtilmedikçe kendi çevirimizdir.

² Sözleşme'nin Türkçe çevirisi için bkz. <https://www.unicef.org/turkey/çocuk-haklarına-dair-sözleşme>
Sözleşme'nin ek protokolleri de bulunmaktadır: *BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol* (2000); *BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Çocuk Satışı, Çocuk Fahşeliği ve Çocuk Pornografisi ile İlgili İhtiyari Protokol* (2000); *BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye Ek Başvuru Usulüne İlişkin İhtiyari Protokol* (2011). Türkiye her üç protokole de taraftır.
Protokollerin Türkçe çevirisi için bkz. <https://www.unicef.org/turkey/raporlar/çhds-ve-ihtiyari-protokoller-usul-kuralları-ile-çocuk-hakları-komitesi-genel-yorumları>

ÇDKG'nin 2014 yılında başlatılan ve Mart 2016'da sona eren Türkiye'deki ilk uygulamasına Bitlis, Bornova (İzmir), Eyyübiye (Şanlıurfa), Giresun, İspir (Erzurum), Lüleburgaz (Kırklareli), Mamak (Ankara), Manisa, Mersin, Yüreğir (Adana) belediyeleri katılmış olup, 2016-2020 periyodu için 150 yerel yönetimin dahil olduğu ve yaklaşık iki milyon çocuğun hedeflendiği belirtilmektedir (UNICEF, Turkey). Türkiye'deki ve başka birçok ülkedeki benzer uygulamalar, ilgili belediyelerin "çocuk dostu kent" olarak tanınması anlamına gelmemektedir. Bir yerel yönetim, ancak çeşitli aşamalardan geçerek ve üç temel kriter (yani çocuk haklarının durumu, çocukların katılımı ve çocuklara yönelik ayrımcılığın önlenmesi) üzerinden yapılan değerlendirmenin olumlu olması durumunda resmen ÇDK olarak tanınabilmekte, böylece ÇDKG logosunu kullanma hakkı elde etmekte ve bir sertifika almaktadır; lakin daimi olmayan bu tanıma, maksimum beş yıl için geçerli olup, konuya ilişkin değerlendirmenin düzenli olarak ve her seçim sonrası yeniden yapılması gerekmektedir (UNICEF, 2018: 16, 41, 13).

Yukarıda kısaca değinilen ÇDK ile çocuk hakları ve BMÇHDS arasındaki ilişki(ler) ne(ler)dir? Bu bağlamda, kente ilişkin algıya yönelik çeşitli soruları ve değişiklikleri beraberinde getiren COVID-19 pandemisi (Nanda, 2020; UN, 2020), hangi alanlardaki eşitsizlikleri bir kez daha gözler önüne sermiştir? Mevcut çalışmada bu sorulara yanıt aranırken, öncelikle ÇDK ile BMÇHDS arasındaki ilişkiye ÇDK'nin tanımının ötesinde biraz daha yakından bakılacak, ardından pandemiyle çok daha görünür hale gelen, uygulan(a)mayan çocuk haklarının bir bölümü - spesifik olarak sömürü, şiddet ve istismardan korunma hakkı; eğitim hakkı ve sağlık hakkı- ele alınacaktır. Konunun uluslararası hukuk boyutuna odaklanan yazının amacı, çocuk dostu kentler ile çocuk hakları arasındaki ilişkiye dair genel bir çerçeve çizmek ve belirli bir ülkeye ilişkin derinlemesine değerlendirmeye girmeksizin pandemiden olumsuz etkilenen çocuk haklarının en azından bir bölümüne ve ilgili alanlardaki eşitsizliklere dikkat çekmektir. Çalışmada temel olarak ÇDK'ye ait internet sitesine (childfriendlycities.org) ve aynı sitede erişime açık olan 2018 tarihli kitapçığa (UNICEF, 2018) başvurulacaktır.

ÇOCUK DOSTU KENTLER VE ÇOCUK HAKLARI SÖZLEŞMESİ

BMÇHDS, bir başka BM metni olan 1959 tarihli Çocuk Hakları Bildirgesi'nden tam otuz yıl sonra 20 Kasım 1989'da kabul edilmiş ve 1990'da yürürlüğe girmiştir. BMÇHDS'den önce kabul edilen ve Sözleşme'nin başlangıç bölümünde de atıfta bulunulan, doğrudan çocuk haklarına ilişkin veya çocuk haklarına bir şekilde yer veren metinler bulunmakla birlikte, BMÇHDS'nin bu alanda akla ilk gelen bağlayıcı hukuki metin olduğunu söylemek mümkündür. Sözleşme, çocuk hakları alanında verilen mücadelenin "*tarihi doruk noktası*" olarak nitelendirilmesinin yanı sıra medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel olarak sınıflandırılan haklara birlikte yer veren ilk insan hakları sözleşmesi olma özelliğini taşımaktadır (Reynaert vd., 2015: 5). Çocuk hakları konusunda önemli nitelikleri haiz Sözleşme'ye hâlihazırda Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 196 devlet taraftır (treaties.un.org). Böylesine yüksek sayıda devlet tarafından onaylanan, bu açıdan "evrensel" olarak

nitelendirilebilecek BMÇHDS "çocuk" derken kimleri kastetmektedir? Sözleşme'nin ilk maddesine göre 18 yaşından küçük her insan çocuktur. Ancak aynı madde, "Sözleşme uyarınca çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma" durumunu da kabul etmektedir (md. 1). Türkiye nüfusunun önemli bir bölümü 18 yaşın altında yani Sözleşme gereğince çocuktur: 2019 verilerine göre 83 milyonun üstünde olan ülke nüfusunun %27'den fazlası yani yaklaşık 23 milyonu çocuklardan oluşmaktadır (ailevecalisma.gov.tr). ÇDKG'nin, çocukların yanı sıra gençlere yani 15-24 aralığındaki yaş grubuna da atıfta bulunduğunu not düşmek gerekir (UNICEF, 2018: 6, 12). Dolayısıyla, Girişim'in oldukça geniş bir yaş grubunu hedeflediği söylenebilir.

BMÇHDS'nin dört hükmü ÇDKG için esas teşkil etmektedir (UNICEF, *Child Rights...*):

- Ayrımcılığın yasaklanması (md. 2)
- Çocuğun yüksek yararının esas alınması (md. 3)
- Çocuğun yaşam, hayatta kalma ve gelişme hakkının korunması (md. 6)
- Çocuğun görüşlerine saygı duyulması (md. 12).

Bu hükümler, başlangıç metni ve 54 maddeden oluşan Sözleşme'nin "*genel ilkeleri*" olarak kabul edilmektedir (bkz. BM, *Genel Yorum No. 1*). Bu nedenle, söz konusu hükümler, Sözleşme'deki haklar yorumlanırken ve hayata geçirilirken göz önünde bulundurulmalıdır (UNICEF, 2018: 11). Aynı hükümler, sadece Sözleşme açısından değil, yukarıda belirtildiği üzere ilgili Sözleşme tarafından korunan hakların hayata geçirilmesini amaçlayan ÇDKG bağlamında da merkezi önemdedir.

ÇDK çerçevesinde, çocukların kendilerini etkileyecek kararlarda söz sahibi olmaları vurgulanan ve talep edilen hususlardandır (UNICEF, *What is...*; UNICEF, 2018: 10). ÇDKG'nin beş temel hedefi arasında

- her çocuğun ve gencin takdir edilmesi;
- bütün çocuklara ve gençlere saygı duyulması;
- adaletli, hakkaniyetli bir şekilde davranılması ile
- her çocuğun ve gencin düşüncelerini, ihtiyaçlarını ve önceliklerini dile getirebilmesi;
- bunların gerektiğinde kamu hukukunda, politikalarda, bütçede, program ve kararlarda dikkate alınması yer almaktadır (UNICEF, 2018: 12). Sıralanan bu hedefler, BMÇHDS'de yer alan ayrımcılığın yasaklanması ve çocuğun görüşlerine saygı duyulması ile yakından ilişkilidir.

Çocukların katılımının hayata geçirilmesi, bir yerel yönetimin "çocuk dostu" olarak tanınmasının üç temel kriterinden biri olup, çocukların "*etkin ve kapsayıcı*" katılımının sağlanması hedeflenmekte ve bu amaç doğrultusunda çocuk meclisleri, çocuk konseyleri gibi çeşitli mekanizmalara başvurulabileceği belirtilmektedir (UNICEF, 2018: 41, 13). ÇDKG'nin Türkiye'deki pilot uygulamasına ev sahipliği yapan yerel yönetimlerden Lüleburgaz'da, uygulamadan çok daha önce *Kent Konseyi Çocuk Meclisi* kurulmuş olup, ÇDK projesiyle birlikte *Çocuk Meclisi*'nin daha işlevsel hale geldiği

düşünülmektedir (Öktem, Akpınar, 2019: 126, 128, 130). Ayrıca, ihtiyaçlarının dikkate alınmaması, yine ÇDK projesinin Türkiye'deki ilk uygulaması esnasında çocukların dile getirdiği temel sorunlardan biri olmuş ve bu sorundan hareketle dokuz ilde çocuk meclisleri oluşturulmuştur (UNICEF Türkiye Milli Komitesi, *Çocuk...*). İstanbul (Severcan, 2015:176) ve İzmir'de (Gökmen, Taşçı, 2016: 481) yapılan iki farklı çalışma da, çocukların kendilerini ifade edebilmeyi talep ettiklerini, çocuk dostu kenti tanımlarken katılıma yer verdiklerini ortaya koymaktadır. Başka bir ifade ile çocuklar "dost" olarak nitelendirdikleri kent ile kendilerini ifade edebilmek arasında doğrudan ilişki kurmakta ve bunu bir talep olarak dile getirmektedir.

Planlamada, çocukların gereksinimlerinin dikkate alınmasının "*dönüştürücü potansiyeli*", Tiran (Arnavutluk) gibi çok yüksek gelire sahip olmayan yerel yönetimlerde dahi kendini gösterebilmektedir (Gill, 2019). Ayrıca, bir yerel yönetimin resmen "çocuk dostu" olarak tanınması durumunda, çocukların katılımına yönelik olumlu gelişmeler gözlemlenmektedir (Torres, Blanchet-Cohen, 2016: 108-109):

- İlgili yerel yönetimde çocuklar konusunda duyarlılığın artması;
- çocukların katılımıyla ilgili yaklaşımda değişiklik;
- çocukların korunması;
- çocukların ihtiyaçlarına cevap verilmesinin yanı sıra
- çok farklı alanlarda çocuklarla iş birliğine yönelim söz konusu gelişmeler arasındadır.

Dolayısıyla, "çocuk dostu" akreditasyonun politik bağlamda yansımaları olduğu, daha açık bir ifade ile söz konusu akreditasyonun çocuklara yönelik faaliyetlerin tanınmasının yanı sıra bu tür projelerin geliştirilmesi için de bir tür taahhüt olduğu düşünülmektedir (Torres, Blanchet-Cohen, 2016: 108). Genel olarak bu ve benzeri gelişmelerin olumlu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, konuya eleştirel yaklaşımın önemini ve gerekliliğini vurgulamak gerekir. Aksi yöndeki bir tutumun riskleri arasında ÇDK'nin çok anlamlı olmayan, "*basamaklıp*" ve bununla bağlantılı olarak "*sömürü ağları*" için oldukça kullanışlı hale gelmesi ve ÇDK'nin aile turizmini hareketlendirmek veya dikkat dağıtmak, manipüle etmek için önemli bir "*marka*" olarak kullanılması yer almaktadır (Magee vd., 2019: 341-342). Québec'te (Kanada) yapılan bir çalışmada, "*çocuk dostu belediye*" olarak tanınmanın önemli bir pazarlama aracı olduğu, kentin aileler için daha cazip hale geldiği, bu kentlere yerleşimin ve vergi gelirlerinin arttığı belirtilmektedir (Torres, Blanchet-Cohen, 2016: 108). Dolayısıyla "olumlu" olarak nitelendirilebilen bazı gelişmeler, aslında yukarıda dikkat çekilen risklere işaret etmektedir. Bu ve benzeri risklerden hareketle, ÇDK bağlamında, katılımcı ve aynı zamanda eleştirel bir bakış açısının geliştirilmesi gerekmektedir (Magee vd., 2019: 342 ve devamı). Böylece muhakemeye dayanan, eleştirel yaklaşımın "*dönüştürücü*" ve "*özgürleştirici amacının*" ön plana çıkmasının yolu açılabilir (Reynaert vd., 2015: 9-10). Bir diğer ifade ile ÇDK'nin odak noktasının çocuklar ve çocuk hakları olduğunun hatırlatılmasında; çocuk haklarına yapılan vurgunun söylemsel düzeyde kalmasının,

ÇDK'nin bir manipülasyon aracına dönüşmesinin, sadece ekonomik amaçlarla kullanılmasının önüne geçilmesinde eleştirel yaklaşım önemli rol oynayabilir. Çocukların katılımı ise, bu katılımın niteliğine bağlı olarak, çocuklarda, kentlerde ve aynı zamanda yetişkinlerin çocuklara, çocuk haklarına ve kente bakışında ciddi değişiklikleri beraberinde getirebilir.

Burada vurgulanması gereken bir husus, oy kullanamayan çocukların politikaya katkıda bulunabileceklerinin pek kabul gören bir yaklaşım olmadığı (Brown vd., 2019: 1), ancak çocukların yaşanılan alanlara müdahil olmalarının politik açıdan zaruri olduğu ve bu nedenle bağlayıcı yasal çerçeveye dönüştürülmesi gerektiğidir (Magee vd., 2019: 344). Bir başka ifade ile çocukların kendi yaşam alanlarına yönelik fikirleri, eleştirileri, talepleri yani bu alanların şekillenmesine aktif katılımı, bir "tercih" olmaktan çıkarılıp, yönetimler açısından hukuki yükümlülük haline getirilmelidir.

Katılım konusunun dışında, BMÇHDS tarafından düzenlenen ve ÇDK çerçevesinde üzerinde durulan bir diğer husus ise ayrımcılık yasağıdır. Çocukların din, etnik köken, gelir düzeyi ve cinsiyet gibi nedenlerle ayrımcılığa maruz kalmaksızın adil ve eşit bir şansa sahip olmaları beklenmektedir (UNICEF, *What is...*; UNICEF, 2018: 10). Bu bağlamda, ayrımcılığın önlenmesi için öncelikle ayrımcılığın tanımlanması gerektiği düşüncesinden hareket eden Finlandiya, *Eşitlik Kanunu* ile Çocuk Hakları Komitesi'nin (Komite) Genel Yorumlarına dayanarak ayrımcılığın başka unsurların yanı sıra yaş, köken, vatandaşlık, dil, renk, cinsiyet, cinsel yönelim, din, inanç, politik veya diğer görüşler, ekonomik durum, sağlık, engelli olma durumu ve ikametgâh yerine dayanabileceğini belirtmekte ve ÇDK olmayı hedefleyen bir yerel yönetimin bu sebeplerle mücadele etmesini talep etmektedir (UNICEF, *Strategies...*; UNICEF, 2017a: 16). Dolayısıyla, Finlandiya'nın ayrımcılığa ilişkin oldukça detaylı ve kapsamlı olarak nitelendirilebilecek bir yaklaşımı benimsediği, bu yöndeki etkin bir mücadelenin çocuklar açısından yadsınamaz olumlu yansımaları olacağı söylenebilir.

ÇDK tanımında altı çizilen haklar yukarıda belirtilenlerle sınırlı değildir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, BMÇHDS tarafından korunan bütün hakların birbirleriyle yakından ilişkili olduğudur (Reynaert vd., 2015: 5). Çocuk haklarına yönelik bu yaklaşım ÇDK kriterlerine de yansımıştır: Amaç tek bir hakkın uygulanması değil, çocuk haklarına yönelik genel, bütünsel, kapsamlı bir yaklaşımın benimsenmesidir (UNICEF, 2018: 13, 41). Çocuk haklarının birbiriyle bağlantılı olduğu gözden kaçırılmayarak, ÇDK tanımında bazı hakların özellikle vurgulandığı belirtilmelidir: Hayata iyi bir başlangıç yapma ve sağlıklı büyüebilme; sömürü, şiddet ve istismardan korunma; kaliteli sosyal hizmetlere erişebilme; kaliteli, kapsayıcı ve katılımcı eğitim ve yeteneklerini geliştirebilme olanağına sahip olma; aile ve şehir hayatına, kültürel ve sosyal hayata katılabilme daha geniş bir şekilde yapılan ÇDK tanımında yer verilen haklar arasındadır (UNICEF, *What is...*; UNICEF, 2018: 10).

Finlandiya, İsveç, İtalya ve Türkiye'de (İstanbul ve İzmir) yapılan çeşitli alan çalışmaları çocukların ÇDK'yi yukarıda belirtilen unsurlarla benzer şekilde tarif ettiklerini ortaya koymaktadır (Severcan, 2015: 145-146, 162 ve devamı; Gökmen, Taşçı, 2016: 479-481). Kısacası, ÇDK tanımında yer verilen unsurlarla çocukların talepleri, ÇDK tahayyülü arasında benzerlikler bulunmaktadır.

Değinen hususlar, "çocuk dostu" olma ile evrensel çocuk hakları arasında önemli bir bağ bulunduğuna işaret etmektedir (Magee vd., 2019: 344). ÇDK tanımı da, daha önce belirtildiği gibi, çocuk dostu kent ile çocuk hakları arasında doğrudan ilişki kurmaktadır. Ancak ihlal edilegelen çocuk haklarıyla ilgili sorunlar, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından Mart 2020'de pandemi olarak nitelendirilen COVID-19'un (WHO, 2020) da etkisiyle daha görünür hale gelmiştir (bkz. *Infra*).

PANDEMİ, ÇOCUK HAKLARI VE EŞİTSİZLİK(LER)

Pandemi, "*yeni bir hastalığın dünya çapında yayılmasıdır*" (WHO, 2010) ve uluslararası iş birliği ve dayanışmayı gerekli kılmaktadır (bkz. Kayğusuz Akbay, 2020: 8-24). Mart 2021 itibariyle, 107 ülkede enfekte kişi sayısı yaklaşık 71 milyona ulaşmış olup, bu sayının %13'ü 20 yaşın altındaki çocuk ve gençlerden oluşmaktadır (UNICEF, 2021d). Milyonlarca insanın sağlığını ve yaşamını tehdit eden COVID-19 pandemisi yoksulluğun, eşitsizliklerin derinleşmesini beraberinde getirmekte ve özellikle çocukları etkilemektedir (ONU Info, 2021a). Ağırlaşan sosyo-ekonomik krizle birlikte, bilhassa gelişmekte olan ülkelerdeki çocuk yoksulluğunun önemli oranda artacağı, milyonlarca çocuğun yoksulluk sınırının altındaki hanelerde yaşamlarını sürdürmeye çalışacağı tahmin edilmektedir (UNICEF, 2021d; UNICEF, 2020b). Yoksul hanelerde yaşayan toplam çocuk sayısının 725 milyona ulaşabileceği ve bu çocukların üçte ikisinin Sahra Altı Afrika ve Güney Asya'da olacağı düşünülmektedir (UNICEF, 2020b; UNICEF, 2021c). Türkiye'de de, hanehalkı tipine göre oranlar değişiklik göstermekle birlikte, tek çekirdek aileden oluşan hanehalklarının %20'den fazlası, geniş ailelerin ise yaklaşık %28'i yoksulluk sınırının altında (TÜİK, 2021a); çocukların %30'undan fazlası ise "*şiddetli maddi yoksunluk*" içerisindeki hanelerde yaşamlarını sürdürmektedir (Uysal ve Genç, 2018; Thibert, 2021:45). Çocukların da işaret ettiği üzere "çocuk dostu" nitelendirmesi ile refah düzeyi, yoksulluğun olmayışı gibi koşullar birbiriyle yakından bağlantılıdır (Gökmen, Taşçı, 2016: 481). Burada sorun bir nitelendirme sorunu değildir, ÇDK bir araçtır; temel mesele yoksulluğun çocukların bütün haklarını ve yaşamlarının her alanını etkiliyor olmasıdır. Mevcut koşullar altında çocuk haklarının korunması ve bununla bağlantılı olarak yaşanan mekânların "çocuk dostu" olabilmesi giderek zorlaşmaktadır.

Yukarıdaki genel tablonun işaret ettiği hususlardan biri, çocuk hakları yorumlanırken ve uygulanırken, "*yere*" olanın özelliklerinin, çocuklar arasındaki farklılıkların, yetiştikleri ve içinde buldukları koşulların aynı olmayışının dikkate alınması gerektiğidir (Reynaert vd., 2015: 7; ayrıca bkz. Thibert, 2021:50). Bu bağlamda, temelinde Küresel Kuzey kentleri olan ilke ve yöntemlerin Küresel Güney kentlerinde uygulanabilirliğinin sorgulandığı görülmektedir (Magee vd., 2019: 343-345). Bu sorgulamanın önemli ve gerekli olduğunun altını çizerek, söz konusu "*bağlamsallaştırma*[nın]", çocuk haklarının tamamen göreceli bir yaklaşımla ele alınabileceği anlamına da gelmediğini/ gelmemesi gerektiğini belirtmek gerekir (Reynaert vd., 2015: 7). Bir başka ifade ile ÇDKG ve daha genel olarak çocuk hakları bağlamında çocukların talep ve ihtiyaçlarındaki farklılıklar, maruz kaldıkları eşitsiz koşullar dikkate alınmalıdır. Fakat, farklılıkları dikkate alma

durumu, ilgili hakkın/ hakların içinin boşaltılmasına, söz konusu hakkın/ hakların ortadan kalkmasına, bu hakka/ haklara ilişkin temel unsurların zedelenmesine yol açmamalıdır.

Pandemi, BMÇHDS tarafından tanınan ve "çocuk dostu kent" tanımında yer verilen bazı hakların korun(a)madığını ve birçok alanda eşitsizliğin yaşandığını bir kez daha açıkça göstermiştir:

- Sömürü, şiddet ve istismardan korunma (BMÇHDS, md. 34 ve md. 36; ayrıca bkz. md. 39);
- Eğitim hakkı (BMÇHDS, md. 28);
- Sağlık hakkı (BMÇHDS, md. 24) ile su, beslenme ve çevre hakkı (BMÇHDS, md. 24, par. 2) korun(a)mayan ve korunması giderek güçleşen çocuk hakları arasında yer almaktadır. Pandemi sürecinde sık sık gündeme gelen yukarıdaki hakların ihlali, az sonra değinilecek olan araştırmalar tarafından da çok net bir şekilde ortaya koyulmuştur.

Çocuklar bu haklardan eşit bir şekilde yararlanamamakta ve her alanda hâkim olan eşitsiz koşullarda yaşamlarını sürdürmektedirler. Eşitsizliklerin sebebi pandemi değildir, COVID-19 sadece mevcut krizi, eşitsizlikleri ağırlaştırmıştır (Cotula, Schwartz, 2020; ayrıca bkz. Kaygusuz Akbay, 2020). Dolayısıyla, çocuk haklarına referansla tanımlanan ÇDKG'nin temel hedeflerinin pandemi öncesi koşullarda ne derece gerçekleştirilebilir olduğu sorusu bir yana, COVID-19 söz konusu hedeflerin nasıl büyük bir risk altında olduğunu açıkça göstermiştir.

Sömürü, şiddet ve istismardan korunma hakkı

ÇDKG'nin hedeflerinden biri, her çocuk ve gencin güvenli, koruyucu ve temiz bir çevrede yaşamasıdır ve bu hedef başka unsurların yanı sıra, çocukların ve gençlerin sömürüden, şiddet ve istismardan korunmasını içermektedir (UNICEF, 2018: 12). Pandemi öncesinde dahi çok yüksek olan fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddete maruz kalan çocuk ve gençlerin sayısı, pandemiyle birlikte artmıştır (ONU Info, 2020b; UNICEF, 2017b: 6; ONU Info, 2021a; UNICEF, 2021b). Oysa, BMÇHDS gereğince, devletler çocuklara yönelik her türlü şiddeti, istismarı ve kötü muameleyi önlemekle (md. 19) ve çocukları her türlü cinsel sömürü ve suistimalden korumakla yükümlüdürler (md. 34). Ancak mevcut yasal düzenlemelerin ne derece hayata geçirildiği sorusu bir yana, çocukların çok önemli bir bölümü kâğıt üzerinde dahi hukuki korumadan yoksundur; öyle ki 2017'de yayınlanan bir araştırmaya göre sadece 60 devlet çocukların bedenen cezalandırılmasını tamamen yasaklayan hukuki düzenlemeye sahiptir (UNICEF, 2017b: 3-4). Bu durum çocuklarla ilgili hukuki boşluklar konusundaki örneklerden sadece biridir. Bu bağlamda, çocukları korumaya yönelik yasal düzenlemelere hangi ülkelerin sahip olduğu; bu düzenlemelerin kapsamı ve içeriği ile nasıl uygulandığı/ uygulanmadığı, uygulanmasının önündeki engellerin neler olduğu sorularına verilecek cevaplar önem taşımaktadır.

Şiddetten korunma/ korunabilme konusunda, çocuklar ve gençler arasında ciddi eşitsizlikler mevcuttur:

- Bu eşitsizlikler bölgeler arasında (*gençlerin öldürülme oranının en yüksek olduğu beş ülke Latin Amerika'da bulunmaktadır*) veya aynı ülke içinde (*Amerika Birleşik Devletleri'nde 10-19 yaş arasındaki Latin Amerika asıllı olmayan siyahi çocuk ve gençlerin öldürülme oranı aynı yaş*

aralığındaki Latin Amerika asıllı olmayan beyaz çocuk ve gençlerden 19 kat daha fazladır) göze çarpmaktadır (UNICEF, 2017b: 5).

- Pandemi sürecinde özellikle kız çocuklar ve genç kadınların bir bölümü için evleri tehdit oluştururken sömürüye, cinsel şiddete, insan kaçakçılığına maruz kalan, evliliğe zorlanan çocukların sayısı artmıştır; öyle ki, pandemiden önce, 100 milyon kız çocuğunun önümüzdeki 10 yılda evlendirilme riskiyle karşı karşıya olduğu tahmin edilirken, pandemiyle birlikte bu sayıya 10 milyon kız çocuğunun daha eklenebileceği belirtilmektedir (ONU Info, 2021a; UNICEF, 2021a; UNICEF, 2021c; UNICEF, 2020a). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2021b) verilerine göre ise 16-17 yaş grubundaki kız çocuklarının resmi evlenmeler içindeki oranında 2002 yılındaki verilere göre düşüş gözlemlenmiştir. Ancak söz konusu verilerin, sadece 16-17 yaş grubundaki kız çocuklarını ve resmi evlilikleri baz aldığı unutulmamalıdır.
- Gözaltına alınma, kaçırılma, ebeveynlerinden ayrılma, şiddete, sömürüye ve istismara maruz kalma riskleri yüksek olan göçmen çocuklar, COVID-19'un ardından daha savunmasız hale gelmiş olup, göçmen çocuklar arasında kız çocukları çok daha büyük risk altındadır (ONU Info, 2021b).

Kısacası pandemi öncesinde de ayrımcılığa; sömürü, şiddet ve istismara maruz kalan/ maruz kalma olasılıkları yüksek olan çocuklar için pandemiyle birlikte koşullar daha vahim hale gelmiştir. Yukarıdaki veriler ve değerlendirmeler, azımsanmayacak sayıda ülkenin çocuk ve gençlere yönelik şiddete ilişkin veri sahibi olmadığı, dolayısıyla gerçek oranların ve sayıların çok daha yüksek olabileceği göz önünde bulundurularak okunmalıdır (bkz. UNICEF, 2017b: 8).

Çocukların maruz kaldığı şiddet, sömürü ve istismarın önlenmesi dışında, BMÇHDS tarafından korunan ve ÇDKG'nin hedefleri arasında yer alan bir diğer husus ise, her çocuğun ve gencin eğitim, sağlık ve gıda desteğini de içeren kaliteli temel sosyal hizmetlere erişiminin sağlanmasıdır (UNICEF, 2018: 12). Pandemiyle birlikte bu alanlardaki eşitsizliklerin de derinleştiği görülmektedir (bkz. *Infra*).

Eğitim Hakkı

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28'inci maddesi uyarınca taraf devletler çocukların sadece eğitim hakkını tanımakla yetinmezler, ayrıca bu hakkın fırsat eşitliği temelinde gerçekleştirilmesi için gerekli bütün önlemleri almayı taahhüt ederler. BMÇHDS'nin yanı sıra *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi* (md. 26) ile *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme* (md. 13, 14) tarafından da korunan eğitim hakkı konusunda Çocuk Hakları Komitesi, dört temel kriterin altını çizmektedir (Sandvik, Ikdaahl, 2021):

- Mevcudiyet,
- Erişilebilirlik,
- Kabul edilebilirlik ve
- Uyarlanabilirlik.

Ancak, pandemi koşullarında benimsenen/benimsenmek zorunda kalınan eğitim ve öğrenime yönelik önlem ve uygulamalar çok sayıda çocuğun okul hayatını olumsuz etkilemiş ve yukarıdaki kriterlerin uygulanması konusunda yaşanan sorunları ağırlaştırmıştır: Okulları neredeyse bütün bir yıl kapalı olan çocukların sayısı 168 milyondan fazla olup, okulların kısmen veya tamamen kapalı olduğu ülkelerin üçte ikisi Latin Amerika ve Karayipler'de bulunmaktadır (UNICEF, 2021d). Dolayısıyla eğitim alanında, çocuklar buldukları bölgelere ve ülkelere göre pandemiden farklı düzeylerde etkilenmişlerdir.

Pandemi sürecinde yürütülmeye çalışılan eğitim ve öğrenim, derin eşitsizliklerin yaşandığı koşullarda gerçekleştirilmektedir. Bir yandan devletler arasında, diğer yandan ise devletlerin kendi içinde derinleşen eşitsizliğin hâkim olduğu alanlardan biri internete erişimdir (Sandvik, Ikdahl, 2021). Ülkeler arası ve aynı zamanda aynı ülke içinde internete erişim olanaklarının farklılığını ifade eden "*dijital bölünme*", pandemi esnasında alınan önlemlerin, öngörülen uygulamaların herkes için uygulanabilir olmadığına işaret etmektedir (bkz. Peacock, 2020). Örnek vermek gerekirse, Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde halkın %9'undan daha az bir bölümü internet erişimine sahiptir (Migabo, 2020). Belçika'da ise toplam nüfusun %10'undan fazlasının internete erişimi bulunmamakta ve bu durum özellikle savunmasız grupları etkilemektedir (Poulet, 2020: 427-428). Bir diğer ifade ile Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde her on kişiden dokuzu, Belçika'da ise her on kişiden biri internet erişimine sahip değildir. Burada dikkat çeken hususlardan biri, Belçika'da internet erişimine sahip olmayanların oranının "gelişmiş" olarak nitelendirilen bir ülke için yüksek olması iken, oldukça çarpıcı olan bir diğer husus ise iki ülke arasında internet erişimine sahip olanların oranı arasındaki uçurumdur. TÜİK (2021a) verilerine göre, Türkiye'de taşınabilir bilgisayara sahip olmayan hanelerin oranı %55 civarında iken, evden internete erişim imkanına sahip olmayan hanelerin oranı ise %9'un üzerindedir. Oysa internete erişim pandemi sürecinde çocukların eğitim hakkını doğrudan etkileyen bir unsur haline gelmiştir: BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri, okul çocuklarının üçte birinden fazlasının uzaktan öğrenime erişimi olmadığını ve bir bölümünün bir daha okula dönmeme riskinin yüksek olduğunu belirtmektedir (ONU Info, 2021a; UNICEF, 2021d). Dolayısıyla, hem farklı ülkeler hem de aynı ülkedeki farklı kesimler internete erişim konusunda aynı olanaklara sahip değildir ve bu durum kaçınılmaz olarak çocuklara ve çocukların eğitim hakkına yansımaktadır. Öyle ki, İnsan Hakları Yüksek Komiseri'nin de işaret ettiği gibi, çok sayıda çocuk pandemi sürecinde eğitim hakkından yararlanamazken, bu çocukların bir bölümü için de okul hayatı sona ermiştir/ erecektir.

İnternete erişimdeki eşitsizliğin dışında, Sandvik ve Ikdahl (2021), eğitim ve öğrenimde dijitalleşmeye yönelimin, ayrımcılık yasağı, kişisel verilerin korunması ve düşünce özgürlüğü gibi birçok hakla ilişkili olarak yeni riskler doğurduğunu; ayrımcılığın platformizasyon ve özelleştirme ile derinleştiğini belirtmekte ve teknolojinin tarafsız olmadığına altını çizmektedirler. Oysa daha önce de belirtildiği gibi, ayrımcılık yasağı Sözleşme'nin temel prensiplerinden ve ÇDKG'nin esas aldığı ilkelere biri olup, bir yerel yönetimin "çocuk dostu" olarak tanınmasındaki temel kriterlerden biridir ve ÇDK olarak nitelendirilebilmek için çocuklara yönelik ayrımcılığın bertaraf edilmesi yönünde bir taahhüt gerekmektedir (UNICEF, 2018: 41, 13).

Poulet (2020: 419, 423) de, dijitalleşmenin avantajları olduğunu, bununla birlikte mevcut savunmasızlıkları derinleştirdiğini, hatta yenilerini beraberinde getirdiğini, çocukların ve kişisel verilerinin korunmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir (ayrıca bkz. Magee vd., 2019: 358-359). Dikkat çekilen bu hususlar, internet aracılığıyla çocuklara yönelik şiddetin, nefret ve tacizin pandemi sürecinde arttığı bilgisiyle birlikte okunmalıdır (ONU Info, 2020b). Kısacası, dijitalleşmeyle birlikte eşitsizliğin bu alanda da kendini gösterdiği ve ÇDKG'nin, kentleri çocukların kendilerini güvende hissettiği alanlar haline getirme (UNICEF, 2018: 12) hedefine yeni riskler, çocuk hakları ihlallerine farklı boyutlar eklendiği söylenebilir.

Eğitim hakkının dışında, BMÇHDS'de yer alan ve ÇDKG'nin vurguladığı ancak pandemiden olumsuz etkilenen bir diğer hak ise sağlık hakkıdır.

Sağlık Hakkı

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 24'üncü maddesi sağlık hakkına ilişkindir. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 194 ülkenin üyesi olduğu (www.who.int) Dünya Sağlık Örgütü'nün kurucu metni olan DSÖ Anayasası, sağlığı "*hastalığın veya sakatlığın olmayışı[nın]*" ötesinde "*fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak tam iyi olma hali*" olarak tanımlamaktadır (OMS, *Constitution...*). BMÇHDS'nin uygulanmasını denetlemekle görevli olan Komite de 24'üncü maddeye ilişkin Genel Yorum'unda DSÖ'nün sağlığa yönelik yukarıdaki kapsamlı tanımını hatırlatmakta ve "*bütüncül bir yaklaşım[ın]*" gerekliliğini vurgulamaktadır (BM, *Genel Yorum No. 15: par. 1, 4*). Sağlık hakkı, çocuk haklarının bölünmezliği ve karşılıklı bağımlılığı; ayrımcılık yasağı; çocuğun yüksek yararı; yaşam, hayatta kalma ve gelişme hakkı; çocuğun görüş ve düşüncelerinin dinlenmesi hakkı gibi hak ve ilkelerle yakından ilişkilidir (BM, *Genel Yorum No. 15: par. 7 ve devamı*).

Sağlık hakkı ayrıca beslenme, su ve çevre hakkıyla da doğrudan bağlantılı olup, Çocuk Hakları Sözleşmesi de bu ilişkiye dikkat çekmektedir: Sözleşme uyarınca, taraf devletler

"[t]emel sağlık hizmetleri çerçevesinde ve başka olanakların yanı sıra, kolayca bulunabilen tekniklerin kullanılması ve besleyici yiyecekler ve temiz içme suyu sağlanması yoluyla ve çevre kirlenmesinin tehlike ve zararlarını göz önüne alarak, hastalık ve yetersiz beslenmeye karşı mücadele edilmesi"

amacına uygun önlemleri almakla yükümlüdürler (md. 24, par. 2). Bir diğer ifade ile BMÇHDS sağlık hakkı çerçevesinde, başka unsurların yanı sıra,

- temel sağlık hizmetleri,
- besleyici yiyecekler,
- temiz içme suyu,
- çevre kirliliği ve
- yetersiz beslenmeye dikkat çekmektedir.

Kasım 2020 itibariyle 26 ülkede kızamık aşısı kampanyalarına ara verilmesi nedeniyle 94 milyondan fazla kişinin aşı yaptıramama riskiyle karşı karşıya olduğu tespiti gibi çeşitli verilerin gösterdiği üzere pandemiyle birlikte çocukların temel sağlık hizmetlerine erişimi daha güç hale gelmiştir (UNICEF, 2021d; UNICEF, 2021c). Dolayısıyla, çocukların normal koşullarda önlenabilir birçok hastalığa yakalanma riski artmıştır.

Gıda konusuna gelince, Temmuz 2020'de yayınladığı bir raporda Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü, pandemiyle birlikte 34'ü Afrika'da, 8'i Asya'da ve 2'si Güney Amerika ve Karayipler'de yer alan toplam 44 ülkenin gıda yardımına ihtiyacı olacağına dikkat çekmiştir (ONU Info, 2020a). Kasım 2020 itibariyle, çocuk ve kadınlara yönelik beslenme hizmetlerinde %40 düşüş tespit edilmiş olup, 5 yaşından küçük yaklaşık 7 milyon çocuğun aşırı zayıflıktan ya da akut beslenme bozukluğundan zarar gördüğü, bu yaşananların çocuk ölümlerinde artışa neden olacağı, bu durumdan özellikle Güney Asya ve Sahra Altı Afrika'daki çocukların etkileneceği düşünülmektedir (UNICEF, 2021d; UNICEF, 2021c). Yukarıdaki veriler pandeminin gıda konusundaki yansımalarının da hem bölgeler hem ülkeler arasında eşitsiz olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, çocukları doğrudan ve dolaylı olarak etkilemekte ve hatta çocukların hayatını kaybetmesine neden olabilmektedir.

Sağlıkla doğrudan ilişkili bir diğer hak olan su hakkı, bir yandan temiz içme suyu hakkını diğer yandan ise sanitasyon hakkını içermektedir (BM, *Genel Yorum No. 15*: par. 48). Sağlıklı olmayan su tüketiminin, bulaşıcı hastalıkların yayılmasındaki önemli faktörlerden biri olduğu da not düşülmelidir (AGNU, 2018: par. 23). Oysa suya erişim de eşitsizliğin yaşandığı alanlardan biridir:

- Bu eşitsizlik hem ülkeler hem de bölgeler arasında kendini göstermektedir. Özellikle Afrika, Güney Asya ve Orta Doğu'da su sorunu yaşayan çocukların oranı çok yüksektir (UNICEF, 2021e).
- Su kıtlığı, doğrudan ve dolaylı olarak en çok çocukları ve özellikle de savunmasız olanları etkilemektedir (UNICEF, 2021e).
- Dünya genelinde her beş çocuktan biri, günlük ihtiyaçları için gerekli olan suya dahi erişememektedir (UNICEF, 2021e).
- Su, sanitasyon ve hijyen eksikliğinden kaynaklanan hastalıklar nedeniyle her gün beş yaşın altındaki ortalama 700 çocuk hayatını kaybetmektedir (UNICEF, 2021d; UNICEF, 2021c). 300 milyondan fazla insanın kalabalık gecekonduarda yaşamını sürdürdüğü Afrika'da toplam nüfusun üçte birinin akan suya erişimi bulunmamakta ve kıta genelinde maske gibi koruyucu ekipmanların dışında su ve sabun konusunda sıkıntı yaşanmaktadır (Perez, 2020). Dünya genelinde ise 3 milyar insanın evinde su ve sabun bulunmamasının, "*en az gelişmiş*" olarak nitelendirilen ülkelerde nüfusun büyük bölümünün okullarda ve sağlık kuruluşlarında dahi hijyen hizmetinden yoksun olmasının gösterdiği gibi, çok sayıda çocuk pandemiden korunabilmek için gerekli olan en basit önlemi dahi uygulayabilmekten mahrumdur (UNICEF, 2021d). Kısacası, ÇDK tarafından vurgulanan ve BMÇHDS'de yer alan çocukların sağlık hakkı (md. 24) ile yaşam, hayatta kalma ve gelişme hakkı (md. 6) doğrudan tehdit altındadır.

Afrika ülkelerindeki sağlık sistemlerinin zayıf olmasından dolayı kıtanın COVID-19'dan en olumsuz şekilde etkilenecek bölgelerden biri olacağı tahmin edilmektedir (Perez, 2020). DSÖ'nün verilerine göre, 43 Afrika ülkesindeki yoğun bakım ünitelerindeki yatak sayısı sadece 5000 civarındadır (Perez, 2020). 44 milyon nüfusa sahip Kenya'da, kritik bakım yatağı sayısı sadece 518 olup bazı Afrika ülkelerinde bu sayı çok daha düşüktür (Crush, 2020). 43 Afrika ülkesinde çalışan vantilatör sayısı 2000'den daha azdır (Perez, 2020). Bir kaç ülkeden örnek vermek gerekirse, Sierra Leone 13, Burkina Faso 11 ve 12 milyon nüfusa sahip Güney Sudan ise sadece 4 vantilatöre sahiptir (Woodyatt, 2020). BM verilerinin işaret ettiği bir diğer gerçek ise, COVID-19 ile başa çıkma konusunda, ülkeler arasındaki eşitsizliktir (UNDP, 2020; ayrıca bkz. Kayğusuz Akbay, 2020). Eşitsizlik, sadece yoksul ülkeler ile zengin ülkeler arasında mevcut değildir: Yoksul ülkeler gerekli ekipmandan yoksunken, zengin ülkelerde mevcut sağlık hizmetlerine bütün çocukların eşit şekilde erişemediğini/ erişemeyeceğini tahmin etmek güç değildir; sağlık sistemi ile ilgili genel problemlerin ötesinde, kaynağa ve modern hastane sistemlerine sahip Küresel Kuzey ülkeleri COVID-19 karşısında ciddi sorunlar yaşamıştır (Crush, 2020).

Hem ülkeler hem de aynı ülkedeki bölgeler arasındaki eşitsizliğin giderek arttığı koşullar altında (Ancheita, 2020), pandeminin sonuçlarının da eşit bir dağılım göstermesi beklenemez (Diamond, 2020). 2007-2008 ekonomik krizi ile birlikte yoksul ülkelerde ağırlaşan durum, bu karamsar yaklaşımı doğrular niteliktedir (Cotula, Schwartz, 2020). Sağlık alanındaki bütün bu eşitsiz koşullar çocukları doğrudan etkilemektedir. Sağlıkta yaşanan sorunların göçmen çocuklara yansması ise çok daha ağır olmaktadır: Kasım 2020 itibarıyla en az 59 ülkede mültecilerin ve sığınma talep edenlerin, sınırların kapatılması, artan yabancı düşmanlığı ve dışlanma nedeniyle COVID-19 ile ilişkili koruma desteğine erişimleri olmadığı tespit edilmiştir (UNICEF, 2021d; UNICEF, 2021c).

Daha önce de değinildiği gibi, DSÖ'nün sağlık tanımı psikolojik sağlığı da içermektedir. Bu bağlamda, pandemiyi kontrol altına almak için uygulanan bazı tedbirlerin, çocukların ruhsal sağlığını olumsuz etkilediği; her yedi çocuk ve gençten en az birinin neredeyse bir yıl boyunca evde kalmak durumunda kaldığı ve bu koşulların kaygı ve depresyon duygularını beraberinde getirdiği belirtilmektedir (UNICEF, 2021d; UNICEF, 2021c). Kısacası pandemi çok sayıda çocuğun hem fiziksel hem de ruhsal sağlığını olumsuz etkilemektedir.

BMÇHDS, sağlık hakkı kapsamında çocukların çevre hakkına da doğrudan yer vermektedir (md. 24). Az sonra değinilecekler, hava kalitesinin ve genel olarak çevrenin COVID-19'a yakalanma riski ve COVID-19'dan kaynaklanan yüksek ölüm oranlarıyla ilişkisini ortaya koyan araştırmalar ışığında değerlendirilmelidir (UN, 2020: 4; Nanda, 2020).

Temiz suya ve sıhhi tesislere erişim, güvenli ve çocukları dikkate alan bir şehir düzenlemesi, kirliliğin ve atıkların olmaması, temiz bir çevre ÇDKG'nin de hedefleri dahilindedir (UNICEF, 2018: 10, 12; UNICEF, *What is...*). Finlandiya, İsviçre ve Fransa'da yapılan bazı araştırmalar, çocukların çevreyle ilişkili problemlere yönelik farkındalığını ortaya koymakta; İzmir'de yapılan bir araştırma ise,

çocukların yeşil, temiz ve korunan alanları çocuk dostu çevreyle ilişkilendirdiğine dikkat çekmektedir (Gökmen, Taşçı, 2016: 472, 479). İstanbul'da gerçekleştirilen bir çalışma, kentsel ve çevresel unsurların çocukların yaşadıkları semti "çocuk dostu" olarak nitelendirmelerinde ya da nitelendirmemelerinde önemli rol oynadığını göstermektedir (Severcan, 2015: 170-171, 177). Ankara'da yapılan bir araştırma da, benzer şekilde çocukların yaşadıkları alana ilişkin olumsuz düşüncelerinde çevrenin kirletilmesi, hava kirliliği, yerleşim alanlarına çok yakın yerlerin çöplük gibi kullanılması vb. faktörlerin büyük payı olduğunu ortaya koymaktadır (Koç vd., 2015: 133, 135). Kısacası, çocuklar da ÇDK, sağlık hakkı ve çevre hakkı arasındaki ciddi ilişkiye şu ya da bu şekilde dikkat çekmektedir.

Çevre hakkı bağlamında değinilmesi gereken hususlardan biri de kentleşmedir. ÇDK tanımlanırken vurgulanan unsurlardan biri, çocukların arkadaş edinebildikleri, oyun oynayabildikleri, eğlenebildikleri ve yeşil alanların olduğu güvenli ve temiz bir çevrede yaşama imkanı tanınmasıdır (UNICEF, *What is...*; UNICEF, 2018: 10; bkz. BMÇHDS, md. 31). Dolayısıyla başka hususların yanı sıra, sosyal ve kültürel aktiviteler gerçekleştirebildikleri, arkadaşlarıyla bir araya gelebildikleri ve eğlenebildikleri güvenli ortamların, alanların olması hedeflenmektedir (UNICEF, 2018: 12). Bu bağlamda, Lüleburgaz'da trafiğe kapalı bir "çocuk sokağı" yapılmıştır (bkz. Öktem, Akpınar, 2019: 123). Bazı ülkelerde ise sokakların çocuklara daha uygun hale getirilmesine yönelik çok daha kapsamlı uygulamalar (Hollanda'da *Woonerf*, İngiltere'de *Home Zone*, Avustralya'da *Shared Zone* gibi) mevcuttur (Çetinkaya Özkan, Küçükerbaş, 2020). Brown ve diğer yazarların (2019: 2-3) belirttiği üzere, çocukların mutluluk düzeyinin yüksek olduğu Hollanda'da çocukların önemli bir bölümü okula bisikletle gitmekte; Finlandiya'da ise, ilkökul çocuklarının okula yürüyerek gitmeleri, teşvik edilmesi ve korunması gereken bir durum olarak görülmektedir; ancak, yine yazarların vurguladığı üzere, bu ve benzeri uygulamalar, kentin altyapısının çocuklara uygun inşa edilmesini, çocukların rahatça kent içinde hareket edebilmesini olanaklı kılmasını gerektirmektedir.

BM verileri ise çevre hakkı, kentleşme ve pandemi ilişkisine dair bir fikir vermektedir: COVID-19 vakalarının %95'i kentsel alanlarda tespit edilmiştir (UN News, 2020) ve yaşanan yer gibi hâlihazırda var olan eşitsizlikler nedeniyle pandeminin etkisi de orantısız olmuştur (UN, 2020:3). ÇDKG'nin ortaya çıkışında rol oynayan kentleşme (UNICEF, 2004: 1), çocuklar açısından derin eşitsizlikler barındırmaktadır (UNICEF, *Growing...*). Kentleşmenin nitelikleri çocukların sağlığını ve refahını etkilemektedir (Magee vd., 2019: 342; Brown vd., 2019: 1). Kentleşme, hava kirliliği, trafiğin neden olduğu tehlikeler, doğadan uzaklaşma gibi önemli riskler içermekte ve bu riskler yoksulluk ve eşitsizlikle birleşince çocuklar için çok daha ağır hale gelmektedir (Brown vd., 2019:1). Bu bağlamda, Magee ve diğer yazarlar (2019: 343-345), bazı ülkelerdeki "*agresif kentleşme oranına*", çocukların bu tür kentleşmeden kaynaklanan ihtiyaçlarına dikkat çekmekte ve hızlı kentleşmenin getirdiği koşullar ile "çocuk dostu" nitelendirmesinin pek uyuşmayacağını belirtmektedirler. Yazarların bu uyarılarına kulak kabartmak yerinde olacaktır. Aslında devam eden pandemi de, kente ve kentleşmeye yönelik yaklaşımlarda değişiklikleri beraberinde getirmiştir (UN, 2020; Nanda, 2020). Bununla birlikte, mevcut ekonomik yaklaşımla ve koşullarda, sağlıklı kentleşmenin ve çevrenin değil,

kısa erimli ekonomik kazançların dikkate alınacağını tahmin etmek güç değildir (bkz. Natarajan, Dehm, 2019: 2, 4). Söz konusu yaklaşımın devamı ise çocukların sağlığı ve yaşam koşulları üzerindeki olumsuz etkenlerin ağırlaşarak devam etmesi anlamına gelecektir.

Çevre hakkı konusunda değinilmesi gereken konulardan bir diğeri ise iklim değişikliğidir. Çocuk Hakları Komitesi'nin devletlerin ele alması gereken konular arasında yer verdiği iklim değişikliği, "*çocuk sağlığı açısından en büyük tehditlerden birini oluşturmakta[...] ve sağlıktaki eşitsizlikleri daha da derinleştirmektedir*" (BM, Genel Yorum No. 15: par. 50). 2018 tarihli bir rapor, iklim değişikliği nedeniyle artan ve ağırlaşan kuraklığa ve milyonlarca çocuğun kuraklığın çok vahim bir şekilde kendini gösterdiği bölgelerde yaşadığına ve bunun sağlığa doğrudan etkisi olduğuna dikkat çekmektedir (AGNU, 2018: par. 23). Pandemi ise iklim değişikliğine bağlı olarak gelişen afetler karşısında hâlihazırda savunmasız olan kent ve toplulukları daha ağır boyutlarda etkilemektedir (UN, 2020: 23). COVID-19'dan önce, yoksulluk, beslenme bozukluğu, çatışmaların yanı sıra iklim değişikliği nedeniyle yardıma ihtiyaç duyan çocukların sayısında büyük artışlar yaşanırken, pandemi sürecinde bu durum daha vahim hale gelmiş; çocuklarla ilgili daha önce kaydedilen gelişmelerde gerileme yaşanmıştır (UNICEF, 2021c; UNICEF, 2021d). ÇDKG çerçevesinde, yerel yönetimlerin "*en çok dışlanan ve en savunmasız olan çocukları*" belirlemesi gerekmektedir (UNICEF, 2018: 11). COVID-19'a yönelik önlemler alınırken de çocuklar, özellikle dezavantajlı ve savunmasız olanlar göz önünde bulundurulmalıdır (bkz. UNICEF, 2020a). Kısacası, katmerlenen bir eşitsizlik söz konusudur ve bu durum dikkate alınarak adım atılması gerekmektedir.

"Çocuk dostu" versiyonu da (HCDH, *Les droits...*) yayınlanan BM Özel Raportörü'nün çocuk hakları ve çevreye ilişkin raporu, çevrenin bozulmasının beslenme, barınma, su ve sanitasyon haklarını etkilediğini belirtmektedir (AGNU, 2018: par. 35). DSÖ de, hastalıkların ve ölümlerin önemli bir bölümünün çevresel nedenlerden, havadan, sudan, gıdalardan ve binalardan kaynaklandığına (HCDH, 2018) ve her yıl 5 yaşından küçük yaklaşık 2 milyon çocuğun yaşamının çevresel faktörler nedeniyle sona erdiğine dikkat çekmektedir (OMS, *Protecting Children...*; ayrıca bkz. Thibert, 2021: 57). Üstelik bu hastalık ve ölümlerin çok büyük bir bölümü önlenemez niteliktedir (HCDH, 2018). Dolayısıyla, doğanın maruz kaldığı tahribat, çevrenin bozulması çocukların yaşam hakkı da dahil olmak üzere en temel haklarını tehdit etmekte ve çocuklar büyük oranda bütün bu yapısal sorunlar içinde dahi alınabilecek olan ama alınmayan tedbirler nedeniyle hastalanmakta ve yaşamlarını kaybetmektedirler.

Brown ve diğer yazarların kaleme aldığı metinde, Bogota Belediye Başkanı Enrique Peñosa'dan hareketle "*eğer bir kent çocuklar için sağlıklı bir yerse, herkes için sağlıklı bir yerdir*" ifadesi kullanılmaktadır (Brown vd., 2019: 1). Bu bağlamda yerel yönetimlerin atabileceği önemli adımlar bulunmaktadır (Thibert, 2021). Fakat pandemiyle birlikte, sadece kentlerde değil her alanda çocuklar açısından süregelen olumsuz koşullar ağırlaşmıştır. Ağırlaşan koşullar ve artan eşitsizlikler doğrudan çocukları etkilemektedir ve etkilemeye devam edecektir.

Söz konusu eşitsizliklerin sadece yerel yönetimlerin çabası ve müdahalesi ile giderilemeyeceği açıktır. BMÇHDS uyarınca, çocuk haklarının korunmasının temelde devletlerin yükümlülüğü olduğunu hatırlatmak gerekir (UNICEF, 2018:5). Hatta, UNICEF *Innocenti Research Centre* tarafından hazırlanan çalışma, BMÇHDS'de yer almayan ancak Sözleşme'yle doğrudan ilişkili olan ÇDK inşasının devletlerin bir yükümlülüğü olarak yorumlanabileceğini belirtmektedir (UNICEF, 2004: 4; ayrıca bkz. Magee vd., 2019: 344). Devletlerin çocuk haklarıyla ilgili hukuki düzenlemeleri yapması elzemdir. ÇDKG de politikaların ve hukuki çerçevelerin çocukların lehine yani çocuk haklarını koruyan ve güçlendiren nitelikte olmasını talep etmektedir (UNICEF, 2018: 15). ÇDK'ye ilişkin hukuki çerçevenin ülke bazında güçlendirilmesine yönelik örneklerin mevcut olduğunu not düşmek gerekir (aşağıdaki örnekler için bakınız UNICEF, *Strategies...*):

- Güney Kore'de ÇDKG'ye dahil olmak isteyen bir belediyenin, faaliyetlerine yasal çerçeve kazandıran ve gerekli bütçeyi sağlayan bir yönetmelik kabul etmesi gerekmektedir.
- Nüfusunun %30'dan fazlasını 18 yaş altı grubun oluşturduğu Endonezya, 2014'te ÇDK'ye atıfta bulunan bir kanun kabul etmiştir.
- Nepal "Yerel Yönetim Kanunu" ise açıkça "çocuk dostu" olmaya yer vermektedir.

Bununla birlikte, hukuki normların sınırlılığı ve çocuk haklarının süreçler, yapılar ve de ilişkilerle yakından bağlantılı olduğu unutulmamalıdır (Reynaert vd., 2015: 5). Bir başka ifade ile mevcut sorunların çözümü sadece hukuki düzlemde atılacak adımlarla mümkün değildir; hukuki boyutu yok saymaksızın, kapsamlı ve bütünlüklü bir yaklaşım ve çözüm arayışı gerekmektedir.

SONUÇ

UNICEF tarafından hazırlanan "*childfriendlycities.org*" sitesine ve çocuk dostu kentlere ilişkin kitapçığa başvuru ile mevcut çalışmada, ilk olarak ÇDK ile BMÇHDS arasındaki ilişkilere değinilmiştir: ÇDK ile BMÇHDS tarafından korunan haklar arasındaki yakın ilişki ÇDK'nin doğrudan Sözleşme'ye atıf yapan tanımında kendini göstermektedir. Hem Sözleşme hem de ÇDKG açısından ayrımcılığın yasaklanması (md. 2); çocuğun yüksek yararının esas alınması (md. 3) ve çocuğun yaşam, hayatta kalma ve gelişme hakkının korunması (md. 6) temel unsurlardır. Çocuk hakları, bir yerel yönetimin çocuk dostu kent olarak tanınmasında temel kriterlerden biridir.

ÇDK ile çocuk hakları arasındaki ilişkinin genel bir çerçevesi ortaya konulduktan sonra, pandemi sürecinde çocukların sömürü, şiddet ve istismardan korunma hakkı; eğitim hakkı ve sağlık hakkına ilişkin sorunlara; ihlallerin çok daha büyük boyutlara ulaşmış olmasına ve bu alanlardaki eşitsizliklere değinilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi BM ve UNICEF'in verileri artan yoksulluğu; derinleşen eşitsizlikleri; sömürüye, istismara, cinsel şiddete maruz kalan çocukların sayısındaki artışı; internete erişimdeki eşitsizliklerin çocukların eğitim hakkını doğrudan etkilediğini; pandemiyle birlikte çok sayıda çocuğun okul hayatının son bulduğunu; çocukların temel sağlık hizmetlerine, gıdaya, temiz içme suyuna erişiminin giderek zorlaştığını; çevre kirliliğinden, su kıtlığı ve sanitasyon ve hijyen eksikliğinden eşitsiz şekilde etkilendiklerini; pandeminin çocukların fiziksel ve ruhsal sağlığına zarar

verdiğini ve bütün bu olumsuz koşulların savunmasız çocukları daha vahim boyutlarda etkilediğini ortaya koymaktadır. Bir diğer ifade ile ÇDK tanımının atıfta bulunduğu BMÇHDS tarafından korunan ancak COVID-19 pandemisinden önce de uygulan(a)mayan çocuk hakları pandemiyle birlikte uluslararası kuruluşların verilerinin ortaya koyduğu üzere çok daha büyük tehlike altındadır ve ayrıca pandeminin etkileri de eşitsiz olarak kendini göstermiştir/ göstermektedir. Çocuk Hakları Sözleşmesi tarafından korunan, ÇDKG'nin hedefleri arasında yer alan ve pandemiden olumsuz etkilenen haklar mevcut çalışmada ele alınanlarla sınırlı değildir. Daha önce de belirtildiği gibi, Sözleşme'de yer alan haklar birbiriyle ilintili olduğu için, makalede değinilen hakların korunmaması doğrudan veya dolaylı olarak diğer hakları da etkilemektedir.

Çocukların pandemiyle birlikte ağırlaşan ve derinleşen sorunlarının, maruz kaldıkları süregelen eşitsizliklerin, küçük çaplı müdahalelerle, ÇDKG ile ve salt hukuki bir çerçeveye ortadan kaldırılamayacağı açıktır. Ancak, bu durum, hukuki düzenlemelerin gereksiz olduğu anlamına da gelmemektedir. Aksine, çocuk haklarını koruyan hukuki çerçevenin kabul edilmesi, etkin bir şekilde uygulanması ve uygulanmasını denetleyecek mekanizmaların hayata geçirilmesi zaruridir.

ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Ancheita, A. (2020), Inequality is the Real Pandemic, <https://www.gi-escr.org/blog/inequality-is-the-real-pandemic>, E.T.: 02.06.2020).

Assemblée générale des Nations Unies (AGNU), *Rapport du Rapporteur spécial sur la question des obligations relatives aux droits de l'homme se rapportant aux moyens de bénéficier d'un environnement sûr, propre, sain et durable*, A/HCR/37/58, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/017/30/PDF/G1801730.pdf?OpenElement>, S.E.T.: 12.01.2021.

Birleşmiş Milletler (BM), *Genel Yorum No. 1 (2001) Madde 29 (1): Eğitimin Amaçları, 2001 in UNICEF, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve İhtiyari Protokoller, Usûl Kuralları ile Çocuk Hakları Komitesi Genel Yorumları*, <https://www.unicef.org/turkey/media/7941/file/ÇHDS%20ve%20İhtiyari%20Protokoller,%20Usul%20Kuralları%20ile%20Çocuk%20Hakları%20Komitesi%20Genel%20Yorumları.pdf>, S.E.T.: 10.01.2021.

Birleşmiş Milletler (BM), *Genel Yorum No. 15. Çocuğun Mümkün Olan En Yüksek Sağlık Standardına Ulaşma Hakkı (Madde 24), 2013, in UNICEF, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve İhtiyari Protokoller, Usûl Kuralları ile Çocuk Hakları Komitesi Genel Yorumları*, <https://www.unicef.org/turkey/media/7941/file/ÇHDS%20ve%20İhtiyari%20Protokoller,%20Usul%20Kuralları%20ile%20Çocuk%20Hakları%20Komitesi%20Genel%20Yorumları.pdf>,

S.E.T.: 10.01.2021.

- Brown, C., Lannoy, A. de, McCracken D., Gill, T., Grant, M., Wright, H. & Williams, S. (2019), "Special Issue: Child-Friendly Cities", *Cities & Health*, 3 (1-2), 1-7.
- Cotula, L., Schwartz, B. (2020), *COVID-19 and Global Economic Ordering: Radical Shift or More of the Same?*, <https://www.iied.org/covid-19-global-economic-ordering-radical-shift-or-more-same>, E. T.: 02.05.2020.
- Crush, J. (2020), *Will COVID-19 Keep Out of Africa?*, <https://africasacountry.com/2020/04/will-covid-19-keep-out-of-africa>, Erişim Tarihi: 22.06.2020.
- Çetinkaya Özkan, E., Küçükerbaş, E. V. (2020), "Kent İçerisinde Çocuk Dostu Çevreler", *Plant*, <https://www.plantdergisi.com/ars-gor-esra-cetinkaya-ozkan-prof-dr-erhan-ve/kent-icerisinde-cocuk-dostu-cevreler.html>, S.E.T.:14.02.2021.
- Diamond, A. (2020), "Reading Recommendations on Epidemics, International Law, and History-Part II", *Völkerrechtsblog*, <https://voelkerrechtsblog.org/between-the-body-and-the-politic-2/>, E.T.: 27.04.2020.
- Gill, T. (2019), "Why one city is undergoing a child-friendly revolution", <https://rethinkingchildhood.com/2019/06/25/tirana-city-child-friendly-revolution-urban-planning/>, S.E.T.: 16.02.2021.
- Gökmen, H., Taşçı, B. G. (2016), "Children's Views about Child Friendly City: A Case Study from Izmir", *Megaron*, 11 (4), 469-482.
- Haut-Commissariat des Nations Unies aux droits de l'homme (HCDH), *Les droits des enfants et l'environnement*, https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Environment/SREnvironment/UNSREnvir_French.pdf, S.E.T.: 12.01.2021.
- Haut-Commissariat des Nations Unies aux droits de l'homme (HCDH) (2018), *Statement by David R. Boyd, Spécial Rapporteur on human rights and the environment at the 73rd session of the General Assembly*, <https://www.ohchr.org/FR/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=23789&LangID=E>, S.E.T.: 16.01.2021.
- Kayğusuz Akbay, M. (2020), "Pandemi Koşullarında Bir Gereklilik Olarak Uluslararası İşbirliği ve Dayanışma", in B. Tunçsiper (ed.), *III. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar Kongresi, 20-22 Kasım 2020, İzmir, Tam Metin Bildiriler Kitabı*, 8-24.
- Koç, N., Tavşancıl, E., Demir, E. (2015), "Çocuk Dostu Şehir Girişimi ve Çocukların Gözüyle Ankara", *İdealkent*, No. 17, 106-139.
- Magee, L., Third, A., and Sweeting, D. (2019), "Rapid Development and the Child's Future Right to the City", in C. Fenton-Glyne (ed.), *Children's Rights in a Globalized World: Interpreting the UNCRC for Future Generations*, 2019, Cambridge: Cambridge University Press, 337-360.
- Migabo, V. (2020), *L'Afrique face à la COVID-19: une riposte inégale*, <https://theconversation.com/lafrique-face-a-la-covid-19-une-riposte-inegale-136896>, E.T.:

04.07.2020.

- Nanda, A. (2020), *Sustainable cities after COVID-19: are Barcelona-style green zones the answer?*, <https://theconversation.com/sustainable-cities-after-covid-19-are-barcelona-style-green-zones-the-answer-150774>, E.T.: 27.02.2021.
- Natarajan, U., Dehm, J. (2019), "Where is the Environment? Locating Nature in International Law", *TWAILR*, <https://twailr.com/where-is-the-environment-locating-nature-in-international-law/>, E.T.: 20.08.2020.
- ONU Info (2020a), *44 pays auront besoin d'une aide alimentaire extérieure, la majorité sont en Afrique (FAO)*, <https://news.un.org/fr/story/2020/07/1072232>, E. T.: 07.07.2020.
- ONU Info (2020b), *Un milliards d'enfants sont victimes de violences chaque année, l'ONU appelle à les protéger*, <https://news.un.org/fr/story/2020/06/1071212>, S.E.T.: 14.01.2021.
- ONU Info (2021a), *Droits de l'enfant: les progrès réalisés risquent d'être inversés par la pandémie de COVID-19*, <https://news.un.org/fr/story/2021/03/1090582>, E.T.: 12.03.2021.
- ONU Info (2021b), *L'UNICEF le HCR et l'UE lancent un programme de protection des enfants migrants*, <https://news.un.org/fr/story/2021/02/1088312>, E.T.: 17.02.2021.
- Organisation mondiale de la Santé (OMS), *Constitution de l'Organisation mondiale de la Santé*, préambule https://apps.who.int/gb/bd/pdf_files/BD_49th-fr.pdf#page=7, S.E.T.: 17.02.2021.
- OMS, *Protecting Children from the Environment*, https://www.who.int/images/default-source/eios-gtm-photos/ceh-infographic-en-1-900px9831a269600a45c2aad4f1a740f830f8.gif?sfvrsn=d214219b_1, S.E.T.: 14.01.2021.
- Öktem, K., Akpınar, İ. E. (2019), "Çocuk Dostu Şehirler: Lüleburgaz Örneği", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 112-132.
- Peacock, A. (2020), *Bridging the Digital Divide in COVID-19*, https://www.thinkglobalhealth.org/article/bridging-digital-divide-covid-19?utm_medium=social_owned&utm_source=tw_tgh, E. T.: 12.06.2020.
- Perez, F. (2020), *Financing Africa's COVID-19 Response*, <https://africasacountry.com/2020/05/financing-africas-covid-19-response>, E. T.: 22.06.2020.
- Poulet, Y. (2020), "Numérique, droit et vulnérabilités", in G. Mathieu, N. Colette-Basecqz, S. Wattier, M. Nihoul (éd.), *L'étranger, la veuve et l'orphelin...Le droit protège-t-il les plus faibles ? Liber amicorum Jacques Fierens*, Bruxelles: Larcier, 419-438.
- Reynaert, D., Desmet, E., Lembrechts, S., and Vandenhoe, W. (2015), "Introduction: A critical approach to children's rights", in W. Vandenhoe, E. Desmet, D. Reynaert and S. Lembrechts (eds.), *Routledge International Handbook of Children's Rights Studies*, Routledge, London/ New York: Routledge, 1-23.
- Sandvik, K. B, Ikdahl, I. (2021), *COVID-19: Towards a Digital Fragmentation of the Right to Education?*, <https://ilg2.org/2021/01/24/covid-19-towards-a-digital-fragmentation-of-the-right-to-education/>, E.T.: 27.01.2021.

- Severcan, Y. C. (2015), "Çocukların Gözünden Çocuk Dostu Yer Kavramı ve Yaşanılan Çevrelerin Değerlendirilmesi: İstanbul Örneği", *İdealkent*, No. 17, 140-181.
- Thibert, A. A. (2021), "Çocuk Hakları Göstergeleri", in G. Günlük-Şenesen, Ö. Arun, A. Aykara, U. Sunata, A. A. Thibert, Y. Yücel, *İnsan Hakları Kentleri Göstergeleri*, Raoul Wallenberg Institute, ISBN: 978-605-69275-9-1, 42-57.
- Torres, J., Blanchet-Cohen, N. (2016), "Au-delà de l'accréditation: changement et continuité au sein des 'villes amies des enfants' du Québec", *Les Annales de la recherche urbaine*, no. 111, 100-111.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2021a), *İstatistiklerle Aile, 2020*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2020-37251>, S.E.T.: 15.11.2021.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2021b), *İstatistiklerle Çocuk, 2020*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2020-37228&dil=1> , S.E.T.: 15.11.2021.
- UN (2020), *Policy Brief: COVID-19 in an Urban World*, https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-07/sg_policy_brief_covid_urban_world.pdf, E.T.: 16.02.2021.
- UN News (2020), *Sustainable urbanization critical to COVID-19 recovery, better quality of life*, <https://news.un.org/en/story/2020/10/1076532>, E.T.: 20.02.2021.
- UNICEF (2004), *Building Child Friendly Cities: A Framework for Action*, <https://www.unicef-irc.org/publications/416-building-child-friendly-cities-a-framework-for-action.html>, S.E.T.: 01.02.2021.
- UNICEF (2017a), *The Child-Friendly City Initiative in Finland*, <https://s25924.pcdn.co/wp-content/uploads/2017/10/CFCI-Case-Study-Finland.pdf>, S.E.T.: 10.02.2021.
- UNICEF (2017b), *Un visage familier. La violence dans la vie des enfants et des adolescents. Conclusions principales*, https://unicef.hosting.augure.com/Augure_UNICEF/r/ContenuEnLigne/Download?id=106004F4-BE6E-49B9-96FC-FBF872EE9B62&filename=Rapport%20Violences%20un%20visage%20familier.pdf, S.E.T.: 12.01.2021.
- UNICEF (2018), *Manuel de l'UNICEF sur les villes et communautés amies des enfants*, https://s25924.pcdn.co/wp-content/uploads/2019/11/UNICEF_CFCI_HANDBOOK_FRENCH.pdf, S.E.T. 10.01.2021.
- UNICEF (2020), *COVID-19: L'intensification des mesures de confinement expose les enfants à un risque accru de violence, de négligence et d'exploitation*, <https://www.unicef.org/fr/communiqués-de-presse/covid-19--confinement-enfants-violence>, S.E.T.: 12.01.2021.
- UNICEF (2020b), *Child poverty and COVID-19*, <https://data.unicef.org/topic/child-poverty/covid-19/>, E.T.: 17.01.2021.
- UNICEF (2021a), *COVID-19: 10 millions de filles supplémentaires risquent d'être mariées durant*

- leur enfance*, <https://www.unicef.fr/article/covid-19-10-millions-de-filles-supplementaires-risquent-d-etre-mariees-durant-leur-enfance>, E.T.: 11.03.2021.
- UNICEF (2021b), *Au moins un enfant ou un jeune sur sept a été soumis à des mesures de confinement pendant la majeure partie de l'année écoulée, au détriment de sa santé mentale et de son bien-être*, <https://www.unicef.org/fr/communiqués-de-presse/au-moins-1-enfant-ou-un-jeune-sur-7-soumis-a-des-mesures-de-confinement>, E.T.: 11.03.2021.
- UNICEF (2021c), *How the COVID-19 pandemic has scarred the world's children*, <https://www.unicef.org/coronavirus/COVID-19-pandemic-scarred-world-children>, E.T.: 20.03.2021.
- UNICEF (2021d), *Across virtually every key measure of childhood progress has gone backward, UNICEF says as pandemic declaration hits one-year mark*, <https://www.unicef.org/press-releases/across-virtually-every-key-measure-childhood-progress-has-gone-backward-unicef-says>, E.T.: 20.03.2021.
- UNICEF (2021e), *One in five children globally does not have enough water to meet their everyday needs-UNICEF*, <https://www.unicef.org/press-releases/one-five-children-globally-does-not-have-enough-water-meet-their-everyday-needs>, E.T.: 21.03.2021.
- UNICEF, *Child Rights*, <https://childfriendlycities.org/child-rights/>, S.E.T.: 10.01.2021.
- UNICEF, *Growing Cities*, <https://childfriendlycities.org/growing-cities/>, S.E.T.: 10.01.2021.
- UNICEF, *Strategies. Child-Friendly Laws and Policies*, <https://childfriendlycities.org/strategies-child-friendly-policies-legal-framework-and-programmes/>, S.E.T.: 10.02.2021.
- UNICEF, *What is the Child Friendly Cities Initiative?*, <https://what-is-a-child-friendly-city/>, S.E.T.: 10.01.2021.
- UNICEF, *Turkey*, <https://childfriendlycities.org/turkey/>, S.E.T.: 10.01.2021.
- UNICEF Türkiye Milli Komitesi, *Çocuk Dostu Şehirler*, <https://www.unicefturk.org/yazi/cocuk-dostu-sehirler>, S.E.T.: 11.01.2021.
- United Nations Development Programme (UNDP) (2020), *COVID-19: New UNDP Data Dashboards Reveal Huge Disparities among Countries in Ability to Cope and Recover*, https://www.undp.org/content/undp/en/home/news-centre/news/2020/COVID19_UNDP_data_dashboards_reveal_disparities_among_countries_to_cope_and_recover.html, E. T.: 03.05.2020.
- Uysal, G., Genç, Y. (2018), "Şiddetli Maddi Yoksunluk İçerisinde Yaşayan Çocukların Oranı Artıyor", Araştırma Notu 18/225, <https://betam.bahcesehir.edu.tr/2018/04/siddetli-maddi-yoksunluk-icerisinde-yasayan-cocuklarin-orani-artiyor/>, S. E.T.: 15.11.2021.
- WHO (2010), *What is a pandemic?*, https://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/en/, E.T.:20.04.2020.
- WHO (2020), *WHO Director-General's Opening Remarks at the Media Briefing on COVID-19*,

(<https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>, E.T: 10.10.2020.

Woodyatt, A. (2020), *The World is Scrambling to Buy Ventilators in Covid-19 Pandemic. One Country has Only Four of Them- for 12 Million People*, <https://edition.cnn.com/2020/04/18/africa/covid-19-ventilator-shortage-intl-scli/index.html>, E.T.: 08.07.2020.

<https://ailevecalisma.gov.tr/chgm/istatistikler/turkiye-de-cocuk-istatistikleri>, S.E.T.:11.01.2021.

<https://childfriendlycities.org/turkey/>, S.E.T.: 10.01.2021.

https://treaties.un.org/pages/ParticipationStatus.aspx?clang=_fr

<https://www.who.int/fr/countries>, S.E.T.: 17.02.2021.